

VÁMOS VIOLETTA

Apollo és a Délszaki tündér

Ovidiusi elemek a *Zalán futásában**A szerelmi szál problematikussága*

A *Zalán futásának* szerelmi története különlegesnek nevezhető,¹ mivel a szöveg szintjén epizodikusan illeszkedik a műbe, illetve az eposz tárgyilagos elbeszélésvilágához képest szokatlanul lírai hangvételű.² A művel foglalkozó tanulmányok javarészt ki is térnek a szerelmi szál kérdéses pontjaira, például az Ete–Hajna szerelemre. Bodányi Aranka 1908-ban publikálta Hajna és Ete epizódjáról szóló tanulmányát;³ ez volt az első olyan írás a *Zalán futása* recepciótörténetében, amely a romantikus honfoglalási eposz mellékszálára fókuszálva megnyitotta egy másik szemszögből való elemzés lehetőségét is.⁴

Narratológiai szempontból az egyik legújabb tanulmány, amely komplex elemzést nyújt a *Zalán futásáról*, Szörényi László tollából származik.⁵ Szörényi szerint szinte egyértelműen kimutatható a *Zalán futása* tükrös szerkezete, amelyben fontos helyet foglal el az Ete–Hajna szerelmi szál, amely kicsinyített mása az eposzban elhangzó Zámír-történet, egy ún. „minieposz”.⁶ A „bodrogközi idillnek” több tanulmány fontos szerepet tulajdonít, Martinák János szerint e jelenetek célja az *evasio*, azaz a harcokból való elvágódás.⁷ Több tanulmány megemlíti, hogy Vörösmarty a *Zalán futása* érzel-

* A szerző a PPKE BTK magiszteri hallgatója.

1 A *Zalán futása* történetének illeszkedését a Vörösmarty által tervezett mitológiai koncepcióba lásd: GERE Zsolt, „*Hat gim jöve sebtén élébe*”, ItK, 104(2000), 454–496.

2 Hajna karaktere például kiemelt fontosságú a *Zalán futásában*. Ezt Kiss Ernő tanulmánya is igazolja, miszerint az eposzban elhangzó három invokáció közül az egyik Hajna bemutatásakor ékelődik a szövegbe. Vö. Kiss Ernő, *Vörösmarty és Vergilius*, KerMagv, 37(1902), 92–102, itt: 94.

3 Hajna és Ete búcsújában egy homéroszi cselekményelemet, Hektór és Andromakhé búcsúját azonosítja BODÁNYI Aranka, *Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán futásában*, Bp., Légrádi Testvérek Könyvnyomdája, 1908, 14. Ehhez kapcsolódik Kiss Ernő tanulmánya, ami az Etét gyógyító Hajna előképét az Aeneas gyógyító Venusban véli fölfedezni. I. m., 96.

4 Korábbi elemzéseken az esztétikai – pl. TOLDY Ferenc, *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály épikus munkájiról*, Pest, Eggenberger és Müller, 1827; SZERB Antal, *Vörösmarty-tanulmányok*, Bp., Minerva, 1930 –, ill. a filológiai – pl. LOÓSZ István, *Zalán futása és az Iliász*, EPhK, 32(1908), 6–20; CSENGERY János, *Homeros*, Bp., Franklin-Társulat, 1907, 151–157 stb.) – elemzések értendők.

5 SZÖRÉNYI László, „*S hű a haladékony időhöz*”: *Kompozíció és történet szemlélet a Zalán futásában* = „*Ragyognak tettei*”: *Tanulmányok Vörösmarty Mihályról*, szerk. STAUD Géza, KERÉNYI Ferenc, Székesfehérvár, Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, 1975, 7–46.

6 Uo., 23.

7 MARTINÁK János, *A honfoglalás kori Bodrogköz megjelenítése a Zalán futásában*, Széphalom, 2005, 119.

mes cselekményelemeit a *Megszabadított Jeruzsálemből* vehette.⁸ Több tanulmány kitér a problémakörre, miszerint nemcsak hogy az eposzban két eseménysor zajlik párhuzamosan,⁹ de az is különleges, hogy a főhős és a szerelmes főhős karaktere széthasad.¹⁰ Ezt dramaturgiaiailag sikerült fogásnak tartja Toldy Ferenc is,¹¹ mivel bár Hajna párjául egy vitéz hősi karakter¹² elhelyezése szükséges, a leginkább hősiességnek tekinthető figurát,¹³ Árpádot¹⁴ hősszerelmes szerepkörbe helyezni föltehetően komikus megoldás lett volna.¹⁵ Ete hasonlóan nagyszerű vitéz, mint Árpád,¹⁶ azonban fiatalabb, és harcmódorának leírása sem utal annyi hadi tapasztalatra.¹⁷

Gere Zsolt közelmúltban megjelent monográfiájában szintén új megközelítésben vizsgálta az eposz szerelmi szálát: az Ete–Hajna–Délzaki tündér relációban (amely meglátás szintén azt bizonyítja, hogy a szerelmi epizód az eposz filozófiai rendszerébe illeszkedő történeti elem) mindenekelőtt a nemzeti időbeliség herderi felfogását látja megvalósulni. Így tehát Hajna az időben nem létező Délzaki tündér helyett a jövőt és termékenységet ígérő Etét választja.¹⁸

A *Zalán futása* szerelmi szálának elemzésekor az a probléma látszik körvonalazódni, hogy míg Ete és Hajna szerelme a történet harci tematikáját mintegy kiegészítve szubjektív, ezáltal a hazafias beszédmódot¹⁹ átélhetővé, befogadhatóvá teszi, addig a

8 Lásd SZERB, *i. m.*, 46; VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, I, szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, s. a. r. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1963 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 4; a továbbiakban: VMÖM 4), 389.

9 ALSZEGHY Zsolt, *A Zalán futása*, Bp., Stephaneum, 1926, 10.

10 Ez is egy érv mellett, hogy Vörösmarty sokat vett át a tassói történetfejtésből.

11 TOLDY, *i. m.*, 39.

12 Szerb Antal a magyar harcosok megrajzolásánál egyfajta „Hermann-komplexum”-ról beszél, mivel a magyar vitézek kétarcúak: egyrészt hasonlítanak Hermann ősgermánjaira, másrészt Rousseau ősi emberképére. *I. m.*, 60.

13 Árpád eposzi előzményeihez lásd Árpád pajzsa, vö. KISS, *i. m.*, 95; LOÓSZ, *i. m.*, 12; TONCS Gusztáv, *Vörösmarty „Zalán futása” mese és szerkezet szempontjából*, Szabadka, Bittermann József Könyvnyomdája, 1885, 20.

14 Árpád alakja aránylag újszerű a magyar irodalomban, előtte inkább Attilát tekintették a magyarok ősi vezérének. Neve, a „Párducos Árpád” először Virág Benedeknél fordul elő, vö. SZERB, *i. m.*, 56–57. Árpád korábbi előfordulásait lásd SZABADOS György, *Árpád írói: Vörösmarty és előzményei*, Tiszatáj: Diákmelléklet, 49. sz. (1998. jan.), 1–19.

15 Árpád karaktere szerelmi aspektus nélkül is teljes, mivel Árpád nagyszerűsége a vitézségében rejlik, és nem a szerelmi hűségében. Bár Zalánnal szemben a hűséges szerelem motívuma is képezhetett volna ellenpólust (Zalán ágyasokat tart), mégis erősebben kontrasztálódik így, szerelmi szál nélkül a tiszta és nagyszerű Árpád és az erkölcstelen és barbár Zalán.

16 Árpád vitézségét Zalánnal szembeállítva részletesen lásd TOLDY, *i. m.*, 28–29.

17 Ete attribútuma a harcban való kiválóság és a fiatalság (szerelem) egysége, ami megkülönbözteti Árpád inkább eposzbéli hősről hasonlító alakjától. Toldy Ferenc szintén így látja Etét: „De a’ költő az emberről sem feledkezik meg, ’s mély igazsággal lefesti belső háborgásait, mert ő háborog még is: el kell hagynia egy kedves atyát, egy kedves leánykát, szíve’ barátit, az egész szép világot, melly olly bájosan mosolyg elébe, ő pedig mind ezeken olly igen csügg.” *Uo.*, 41.

18 GERE Zsolt, *Szebb idők: Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Bp., Argumentum, 2013 (Irodalomtörténeti Füzetek, 174), 102.

19 Hajna és Huba alakja vö. Szép Ilonka és Peterdi; a megöregedett hős és a vele szereplő szütleány motívuma a romantikába illő két véglelet képviselik; a hős érdemeivel, a szütleány a még meglévő eredendő tisztaságával válik érdemessé a *dignitas*ra.

Délszaki tündér viszonzatlan szerelme és tragikus halála a fönti egységes világképet bizonytalanná téve újabb kérdéseket vet föl. Míg Ete és Hajna karakterét esztétikai-műelemző és filológiai szempontból is indokoltnak tekinti a szakirodalom, addig a Délszaki tündér eposzbeli szerepeltetésének miértjére kevés meggyőző válasz született. Azon kijelentések, amelyek szerint a Vörösmarty-féle mitológia konstruktív eleme, vagy éppen az eposz szentimentális díszítőeleme volna,²⁰ a motiváltságának csak egy kis részét indokolták meg. A leginkább elterjedt magyarázat, amely szerint a Délszaki tündér Hajna iránti viszonzatlan szerelmében Vörösmarty a saját érzéseit írta meg Perczel Etelka iránt, az életéből vett anekdotikus elem – így kevésbé tekinthető kielégítőnek tudományos szempontból.²¹

Dolgozatomban egy eddig még felderítetlen szövegelőzménnyel foglalkozom: Daphné történetével, amely Ovidius *Metamorphoses*ének első könyvében található. A kapcsolat által fölvetett problémákra fókuszálva igyekszem föltérképezni a Vörösmarty-mű értelmezésének új perspektíváit, különös tekintettel a Délszaki tündér és Hajna kapcsolatának motiváltságára.

Ovidiusi elemek

Vörösmarty ifjúkori fordításkísérleteivel többen foglalkoztak részletesen, összegyűjtve, hogy melyik évben milyen szerzőket fordított.²² Szöveggyűjteménye a grammatikai osztályban föltehetően Molnár Jánosnak a *Ratio Educationis*ban meghatározott *Chrestomathiája* volt,²³ a poétai és a rétor osztályban Chompré hatkötetes válogatása, a *Selecta Latini [...]*, tankönyve pedig a *Dominique de Colonia* és Joseph Jouveny *De arte Rhetorica et Institutionum Poeticarum*.²⁴ Ifjúkori fordításai javarészt az ezekből a könyvekből ismert szerzők műveiből válogatnak:²⁵ Vergilius,²⁶ Horatius, és súlyozottan

20 Lásd BODÁNYI, *i. m.*, 14; TOLDY, *i. m.*, 65.

21 Vö. HAJAS Béla, *Vörösmarty és Perczel Etelka*, Irodalomtörténeti füzetek, Bp., Pallas, 1931, 12; GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Franklin-Társulat, 1890; TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Bp., Akadémiai, 1974.

22 CSÁSZÁR Zoltán, *Vörösmarty ifjúkori fordításkísérletei*, ItK, 49(1939), 68–70; MOSONYI József, *Az ifjú Vörösmarty*, Bp., Mérnökök nyomdája, 1943, 5–31; HORVÁTH Károly, *A klasszikából a romantikába*, Bp., Akadémiai, 1968, 54–123. Babits is kitér erre esszéjében: BABITS Mihály, *Az ifjú Vörösmarty* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, I, s. a. r. BELLA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, 215.

23 *Az 1777-iki Ratio Educationis*, ford. FRIML Aladár, Bp., Szent István Társulat, 1913, 135.

24 HORVÁTH, *i. m.*, 57.

25 Ekkoriban a szerző már magyarul is olvasott klasszikus irodalmat: „A hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam. Baróti Aeneisét, Rájnis Eclogáit, Virág Horatius-leveleit, 's némely Ódáit, a' mi kiváltképpen megtetszett tisztasága, 's könnyedsége miatt. Olvastam nagy örömmel Révayt is. Ekkor minden gyakorlatom abban állott, hogy magyar Elégiákat írtam, 's némely Epigrammákat. Még ez többnyire száraz verselés volt.” *Vörösmarty autobiográfiai jegyzetei, melyeket Zádor kérésére 1824-ben írt* = VÖRÖSMARTY *Minden munkái*, s. a. r. GYULAI Pál, Pest, 1864, XII, 538. Továbbá ehhez kapcsolódva érdemes megjegyezni, hogy Fried István szerint a szónoki beszéd és a Berzsenyi–Virág típusú óda szerkezete is kimutatható a *Zalán futása* egyes részleteiben. Vö. FRIED István, *Jegyzetek a Zalán futásához*, ItK, 68(1964), 152–161, itt: 156.

26 Vergilius hatását többen is vizsgálták a fiatalkori fordításkísérletekben: Horváth Károly monográfiájában külön fejezetet szentel Vörösmarty ifjúkori eklogáinak, amelyek előképe Vergilius

Ovidius.²⁷ Logikusnak tűnik, hogy az ifjúkori fordítások szerzőinek művei visszacsengenek a *Zalán futása* soraiból is. A *Zalán futásának* intertextualitását bár az előzetes tanulmányok részletesen földezték, az Ovidius-reminiscenciákról és a tőle átvett motívumokról viszonylag kevés említést tesz a szakirodalom. Ez azért is meglepő, mert jól látható a költő fiatalkori zsenyéinél, ha a fordításokat és parafrázisokat vizsgáljuk, hogy míg Vergilius és Horatius elváltva fordul elő Vörösmarty fordításaiban, addig Ovidius műveiből több különálló részletet is lefordított.²⁸

Tóth Dezső szerint „valószínű, hogy Vörösmarty mítosz-teremtő fantáziájának mozgatói között ott húzódnak fiatalkori Ovidius-fordításainak emlékei is, mint például az Álom barlangjának leírása (Met. XI. 592–615).”²⁹ Tóth tehát tulajdonít némi jelentőséget az Ovidius-fordításoknak a többi tanulmánnyal ellentétben,³⁰ azonban nem hívja föl a figyelmet néhány, Ovidiusra erősen emlékeztető szövegrészletre.

Hajna alakját a tanulmányok többféleképpen igyekeztek azonosítani, karakterét Perczel Etelkán³¹ kívül egyéb híres irodalmi szereplőhöz hasonlítani, azonban egy kézenfekvő hasonlóság is adott még: Daphné alakja Ovidius *Metamorphoses*éből.

Bucolicája. Egy másik művet – az 1817-es *Lengedező széltől...* c. verset – Vergilius *II. elogájának* parafrázisaként azonosít. Vö. HORVÁTH, *i. m.*, 83. Hogy a költőt érdekelte az ekloga műfaja, arra jó példa, hogy nemcsak Vergiliustól, hanem a Theokritosz-követő Moszkhosztól is ismerjük egy fordítását 1817-ből: *Epitaphium Binonis*, vö. *uo.*, 84. Érdekes továbbá Szilasi László tanulmánya, amelyben a *Rom* c. kiséposzt a vergiliusi kerék megfogalmazódásaként értelmezi, vö. SZILASI László, „*Alma kietlen*” (*A fenséges problémái Vörösmarty Mihály a Rom című kiséposzában*), *ItK*, 105(2001), 698–706, itt: 699. Császár Zoltán Brisits Frigyes Vörösmarty-kiadásában – BRISITS Frigyes, *Vörösmarty Mihály Kiadatlan Költeményei*, Bp., Pallas, 1926 – azonosított egy kétsoros fordítást a Vergiliusnak tulajdonított *Culex* c. műből, továbbá négy Claudianus-verset, vö. CSÁSZÁR, *i. m.*, 68–69. Vergiliusnak a magyar irodalomra tett hatásáról részletesen pl. CSENGERY János, *Vergilius a magyar költészetben*, *ItK*, 41(1931), 24–37.

27 Ezen töredékek mellett Mosonyi említi a Brisits által két változatként közölt Álom barlangjának a leírását, amely fordítás Ovidius *Metamorphoses* című művéből (XI, 592–615. sor). Vö. BRISITS, *i. m.*, 20–21; MOSONYI, *i. m.*, 21.

28 1815-ben Ovidius *Fastijából* az Arión-történetet fordította le, amely történetet a *Chrestomathia* is tartalmazta: *Amit még tenger s Arionnak...* = *Fasti*, II, 83–116, 14. vers. Vö. BRISITS, *i. m.*; HORVÁTH, *i. m.*, 74. Az 1816-ból származó Botond-töredék például a *Thuróczy-krónikából* származó története mellett szintén a *Fastinak* az eljáráseit alkalmazza, *uo.*, 323. Egy 1817-ből származó ódája az *Epistulae ex Pontóból* idéz egy sort („*Omnia sunt hominum tenui pendentia filo...*” Ep. IV, 35. sor; *uo.*, 105). 1818–1819-ben pedig lefordította Ovidius *Heroideséből* a *Leander Heróhoz* c. művet (*Leander Heroni*, 77–92; *uo.*, 113). Továbbá a *Zalán futása* több szereplőjének a nevét Ovidiustól veszi át (Arkas, Lúkaón, Phaeton, Philemon, vö. VMÖM 4, 384–420).

29 Tóth Dezső, *Vörösmarty és a Zalán futása*, *It*, 44(1956), 39–51, itt: 49. A *Zalán futásában* elhelyezkedő álomleírást Alszegehy is kiemeli (*i. m.*, 14.), Loós István szerint ez a leírás ráadásul az *Iliászból* származik (*i. m.*, 17).

30 Toldy is kiemeli egy Hadúr-ra vonatkozó szöveghelyet („magas égi leányok / megtörlék kezeit ’s szép homloka térért”), amelynek előzményét az *Iliászból* és a *Metamorphosesban* is fölfedezni véli; *i. m.*, 63; továbbá Szauder József is azon a véleményen van, hogy Vörösmartyra a legnagyobb hatással az antik olvasmányai közül Vergilius és Ovidius voltak. Vö. SZAUDER József, *Vörösmarty pályája = A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 301.

31 Szerb Antal véleménye szerint az Etelka-élmény Vörösmarty-nál pusztán szimbolikus volta miatt jelentős (*i. m.*, 22), Hajas Béla szerint azonban „Ennek az epedő szerelemnek első igazi irodalmi gyümölcse a *Zalán futásának* Hajnája. Hajna alakját Etelkáról mintázta meg, a kedélymozgalmait azonban nem Ete alakjába objektíválta – hiszen Ete boldog szerelmes – hanem a Délszaki tündér alakjához fűzte.” *I. m.*, 12.

Meg ne sebezétek könnyű kis lábait, átkos
Tüskék, 's rút kórók; ti hajoljatok ifju virágok,
'S gyenge füvek deli Hajna' piros talpának alája.

(Zal. I, 396–398. sor)³²

Az első énekben találkozunk ezzel a rövid részlettel, amely Hajna bájára hívja föl a figyelmet. A fönti három sor feltűnő hasonlóságokat mutat az Apollo elől menekülő Daphnéról szóló sorokkal:

Jaj nekem! El ne zuhanj; lábad, mit sérteni vétek,
föl ne sebezze tövis; kínod valahogy ne okozzam.
Vad csalitokba szaladsz. Kérlek, fuss óvatosabban,
mérsékelj a futást: mérsékelem én is az űzést.

(Átv. I, 508–511. sor)³³

Me miserum! ne prona cadas indignave laedi
crura notent sentes et sim tibi causa doloris!
aspera, qua properas, loca sunt: moderatius, oro,
curre fugamque inhibe, moderatius insequare ipse.

(Met. I, 508–511. sor)³⁴

Hajna első szövegbeli megjelenése egy Kiss Ernő által fölfedezett vergiliusi szöveg-helyhez köthető.³⁵ Bodányi Aranka szerint Hajna alakja a középkori lovagregény nemes hölgyére hasonlít.³⁶ Waldapfel tanulmányában fölhívja a figyelmet egy szöveg-egyezésre Dugonics András *Etelka Karjelben* című regényével, amely alapján Hajnában megfigyelhető néhány párhuzam Etelkával, Gyula vezér leányával.³⁷ A mű első kéziratában pedig Hajna neve még Kolma volt; ezt a névalakot Vörösmarty Kazinczy Ossian-

32 A Vörösmarty-idézetek forrása: VMÖM 4, 61–64, 156–157; a továbbiakban sorszámhivatkozással.

33 Ovidius itt idézett magyar fordításai Devecseri Gábortól valók, forrásuk: Publius OVIDIUS NASO, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1964, 24–27.

34 A latin Ovidius-idézetek forrása: P. OVIDIUS NASO, *Metamorphoses*, ed. William S. ANDERSON, Monachii et Lipsiae, BSGRT, K. G. Saur, 2001, 17–19.

35 Zal. I. 322–323. sor, vö. VERGILIUS, *Aeneis*, IV, 68–69. sor. Kiss Ernő (*i. m.*) véleménye szerint Vörösmarty igazi mestere a *Zalán futásánál* Vergilius volt. Több tanulmány érvel azzal, amikor a *Zalán futásának* egyik legfontosabb előzményszövegeként az *Aeneist* azonosítják, hogy Vörösmarty a *Zalán futásának* cselekményét az eposzok közül az *Aeneis*ből vehette, mivel tárgyuk megegyezik: a honfoglalás. Kiss tanulmányában nem is vitatja a homéroszi eredetet, azonban azt másodlagosan, Vergilius művén keresztül ismeri el. *I. m.*, 102.

36 BODÁNYI, *i. m.*, 17. Hajna lefestésében homéroszi átvételt, Helene külsejének ismertetését véli fölfedezni, a folyóba lépő Hajnát pedig Achilleus pajzsának ábráihoz hasonlítja; *uo.*, 13.

37 WALDAPFEL Imre, *Jegyzetek a Zalán futásához*, ItK, 49(1939), 262–276. Továbbá Hadúr nevééről, amelyet tévesen a *Székelyek Erdélyben* Haddur istenének nevéből eredeztettek, Waldapfel kimutatta, hogy az már a *Zalán* első kéziratában is megtalálható (1819–1820 körül), míg a *Székelyek Erdélyben* 1823-ban jelent meg. *Uo.*, 266. Bár a kritikai kiadás hivatkozik Waldapfel cikkére, mégsem emeli ki ezt a momentumot, s emiatt több későbbi tanulmányban is tévesen szerepel.

fordításából vette.³⁸ Érdemes tehát a kiemelt szöveghelyek mentén elindulva megvizsgálni Hajna daphnéi tulajdonságait is.³⁹

Az erdőben sétáló Hajna emlékeztet Daphne erdőben elsuhanó alakjára, míg az őt szelíden átölelő folyó Daphne apjára, a folyóistenre.⁴⁰ Daphne mintája talán részben Diana lehetett,⁴¹ a szűz vadászistennő,⁴² akinek alakjához a Hold köthető, aki védelmezője a terhes asszonyoknak és a nemi érés előtt álló gyermekeknek. De ezzel szemben a halál istennője is, akinek legfontosabb attribútuma a szüzesség, az érinthetetlenség és a terméketlenség. Diana ezen tulajdonságához kapcsolódik Daphne leginkább körvonalazódó szándéka: az örök szüzességre való vágyakozás. Hajna azonban ezt az aspektusát csak a Délszaki tündérrel szemben tudja érvényesíteni, Etére ugyanis szinte Apollóként vágyakozik:

Csendes özön, képem mellett csillogva kerengő,
Jó, meg megy maradás nélkül szép habzatod: óh bár
A' Tisza' mélyéhez vinné el képemet, ottan
Látná Und' ékes fia, és megörülne; talán ha
Látná, mint epedek, meg kezdene szánni magában...

(Zal. I, 414–418. sor)⁴³

A két történetet folytonosan átszelő nyíl motívuma,⁴⁴ amelyet Daphne, illetve Hajna birtokol, visszavezet minket tehát Dianához, a vadászistennőhöz. A vadászat motívumát gyakran alkalmazza Vörösmarty, az erdei szűz találkozása a „vadással” kedvelt történeti eleme volt,⁴⁵ amelyet több művében fölhasznált.⁴⁶ A vadászat az erdei vadra vagy az erdei szűzre toposz metapoetikus utalásnak is tekinthető az ártatlan leány

38 VMÖM 4, 393. A *hűség diadalmában* Jola és Gárdon történetét vö. Komhála és Fion-ghal történetével, lásd ifj. Kiss Ferenc, *Vörösmarty és Ossian*, Debrecen, 1922, Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, 1931, 11. A *Zalán* név eredetéhez lásd TOLNAY Vilmos, *Zalán futása*, It, 19(1930)/3–4, 91–92.

39 Hajna nevének szimbolikus utalását a Hajnalra mint időbeli kezdőpontra lásd GERE, *Szebb idők, i. m.*, 111.

40 Peneos folyóistent vö. Hubával.

41 Vö. „és csak a berki magány, ami kedvre deríti, s a zsákmány; / versenytársa e lány már Phoebus szűzi hugának”. OVIDIUS, *Átv.*, I. 475–476. sor.

42 Vö. „Bodrog habjaiból, veszi könnyű lepleit, újat...” *Zal. I*, 459. sor.

43 Ez a részlet emlékeztet a *Metamorphoses* Narcissus-történetének folyó-jelenetére.

44 A műben szereplő fegyverek nem tükrözik a valós történelmi tényeket. A nyíl nem mint az originális ősmagyar harci eszköz szerepel, hanem mint az erdőt uraló fegyver. Ezt az is alátámasztja, hogy a nyíl megjelenése a műben inkább az erdei jelenetekhez, mintsem a harctéri csatákhoz köthető. Az ősmagyar harcmódor megjelenéséről a *Zalán futásában* lásd ВАГРИЦЗКЫ Emánuel, *Hadi képek Vörösmarty Zalán futásában*, It, 5(1916)/1–2, 31–38.

45 Király György szerint a vadász-motívumot Vörösmarty Kisfaludy Károly *Eprészleány* című verséből vette át, vö. VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 2, a továbbiakban: VMÖM 2), 449. Az apollói, dianai és daphnéi utalások tükrében viszont túl komplexnek tűnik a kép ahhoz, hogy legfőbb előzményének egyetlen verset tekintsünk.

46 Vö. *Szép Ilonka, Váras és Pásztorleány, Magyarvár* stb.

asszonnyá tételére is.⁴⁷ A toposznak ezt a jelentését a Daphne-történetben mindkét szereplő alátámasztja: Daphne dianai íjával, Apollo pedig azzal az íjjal, amellyel bár Pythont leterítette, Amor nyilánál mégis gyöngébb.⁴⁸

Tovább keresve az egyezéseket a Daphne-történet és Hajna bemutatása között, újabb hasonlóknak tűnő részleteket is találhatunk. Azt a jelenetet például, amelyben Hajna a Délszaki tündér elől menekül:

És szalad a' ligeten, 's futtában törli fejről
A' vizet, és igazítja magán huzogatva ruháját.
Melle födetlen még, csak félig van szövvényben
Szép emlői körül, azt is lebbenve kibontja
A' suhogó szellő, 's le-lehuzza, ha érheti, róla.

(Zal. I, 460–464. sor)

Daphne Apollo elől fut:⁴⁹

Folytatná mással, de a lány riadott rohanással
messzefut és félig-rebegett szava közt odahagyja.
Most is bájos a lány. Testét a szelek csupaszítják,
szembefuvó szellők raja rezgeti, lengeti leplét,
s fésű-nem-ért fürtjét a futó szél hátrafuvallja:
s míg menekül, még szebb.

(Átv. I, 525–530. sor)

Plura locuturum timido Peneia cursu
fugit cumque ipso verba imperfecta reliquit,
tum quoque visa decens; nudabant corpora venti,
obviaque adversas vibrabant flamina vestes,
et levis impulsos retro dabat aura capillos,
auctaque forma fuga est.

(Met. I, 525–530. sor)

Az előbbi részletek szövegszerűen is hasonlítanak a Daphne-történetre, és allúzióknak is tekinthető Hajnának a Délszaki tündérhez fűződő kapcsolata, valamint Daphne Apollóval való relációja. Azonban van Daphnénak még egy fontos, a szüzi-

47 Nem véletlen, hogy Dianának és Daphnénak is a vadászat az attribútuma, akiket éppen emiatt nem lehet „levadászni”. Vö. SZABÓ Magda, *A lepke logikája: Szép Ilonka = Sz. M., A lepke logikája*, Bp., Argumentum, 1996, 108–126, főként: 121.

48 Vö. OVIDIUS, *Met.*, I, 452–462. sor.

49 Gloviczki Zoltán monográfiájában elemezve a Daphne-történetet arra a következtetésre jut, hogy Apollo ebben az epizódban neveltségessé válik Cupido által. Vö. GLOVICZKI Zoltán, *Ovidius Ars poeticája*, Bp., Akadémiai, 2008, 49–50. Hajna és a Délszaki tündér kapcsolatában ez a jelentésárnyalat már nem fedezhető föl.

ségre való vágyakozásán kívüli tulajdonsága, jelentése: Apollótól menekülvén babérfává változik. Ez a növény később Apollo egyik legfontosabb ismertetőjele lesz: a költészet jelképe koszorúként a homloka körül.⁵⁰ Hogyha Hajna alakját a Daphnetörténet mentén próbáljuk fölfejteni, a Délszaki tündérrel való kapcsolatának előképét látjuk. A Délszaki tündérnek már a bemutatkozása is emlékeztet Apollo⁵¹ megjelenésére:

Tudd, a' bús fellegek engem uralnak,
Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homállal,
És kényemre parancsolok én a' tengeri gőznek.

(Zal. I, 528–530. sor)⁵²

Apollo taktikája, ahogyan megpróbálja rávenni szerelme viszonzására Daphnét, emlékeztet a Délszaki tündér elkeseredett próbálkozására:

Tudd meg, uralnak:
Delphoi földje, Claros, Tenedos, s palotám Patarában.
És az apám Jupiter. S ami lesz, s ami volt, s ami most van,
én mutatom meg; a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.

(Átv. I, 515–518. sor)

[...] mihi Delphica tellus
et Claros et Tenedos Patareaque regia servit;
Iuppiter est genitor; per me, quod eritque fuitque
estque, patet; per me concordant carmina nervis.

(Met. I, 515–518. sor)

A Délszaki tündér alakja⁵³ több aspektusból is összehasonlítható Apollóval, mivel származásukat tekintve mindketten isteni eredetűek, és valamiképpen az ő hatalmukhoz köthető a fény–sötétség, nappal–éjszaka relációja.⁵⁴ Míg Apollo a görög mitológiában a tudomány, a gyógyítás, a nappal és az ifjú férfierő istene, addig a Délszaki tündér maga

50 A babérág a költészetet és a fiatalságot is jelenti, mivel örökzöld növény. Az ifjúság szintén apollói tulajdonság.

51 Nemcsak a Délszaki tündér kapcsán kerül előtérbe Apollo alakja, hanem önmagában is felfedezhető a *Zalán futásában*. Több példán is megfigyelhető, hogy Apollo karakteréhez Vörösmarty vissza-visszatér az eposz cselekményének és szereplőinek formálása közben, vö. LOÓSZ, *i. m.*; CSENGERY, *i. m.*

52 A meggyőzés fokozatait ennél az ovidiusi szöveghelynél Gloviczki egyfajta anti-szónoki beszédként értelmezi. *I. m.*, 51–52.

53 Toldy Ferenc, a *Zalán futása* egyik első méltatója az *Aesthetikai levelekben* a Délszaki tündér alakját a Shakespeare *A vihar* c. művéből ismert Arielre, a Prospero mellett élő „légi szellemre” vetíti vissza. Vö. TOLDY, *i. m.*, 65.

54 Apollo karaktere a görög mitológiában egy határozott életkort, az ifjú férfikort szimbolizálja. Ehhez köthető Gere tanulmánya, amelyben kitér a Délszaki tündér időben nem konstituálódó karakterére. GERE, *Szebb idők, i. m.*, 102.

is egyfajta napistennek tekinthető, már pusztán a szüleit tekintve is: édesanyja az Éj, édesapja a Hajnal.⁵⁵

Ha a bemutatását nézzük, további egyezésekre találhatunk. Apollo ugyanis a tudomány mellett a költészet istene is,⁵⁶ ami jellemző a Délszaki tündérre is: „És vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében.”⁵⁷

Szerb Antal megismétel egy gondolatot a *Zalán futásáról* szóló esszéjében, amelyet Toldy Ferenc *Aesthetikai leveleiben*⁵⁸ olvasott, hogy Lehel alakjában a kürt motívumának kiemelése metapoetikus⁵⁹ utalásnak is tekinthető, mivel gyermekkorában isteni *donum*ként kapta gyermekjátékát, a sípot, amikor pedig fölserdült, az isteni tündérhez könyörgött, hogy az növesse meg egykori játékát az erőteljes férfihoz illő eszközzé, így született meg a *Lehel kürtje*.⁶⁰ Amint az a fönti részletből kiderül, a Délszaki tündérnek is van egy sípja, amelynek kézenfekvő értelmezése a költészetre való utalás. A síppal a tündér a természetet is az uralma alatt tartja („Melly a’ természet’ hangját elzárva magában”).⁶¹ Ez szintén Apollóra enged következtetni, aki hűgához hasonlóan örökifjú, a természet megújulásához és zabolátlanságához kapcsolódó isten.

A Daphne-történet vége a leány babérrá válásán túl azzal zárul, hogy Apollo szembesül saját tehetetlenségével, mivel karjaival már csak a babér törzsét tudja átfonni:

S Phoebus ezért is lángol még: rányomja a jobbát
Arra a törzsre, s a kéreg alatt dobogó szívet érez.
Ágakat úgy ölel át, mint karral kart ha ölelnék,
Megcsókolja a fát, de a csóktól hajlik ez arrébb.

(*Átv.* I, 553–556. sor)

Hanc quoque Phoebus amat positaque in stipite dextra
sentit adhuc trepidare novo sub cortice pectus
complexusque suis ramos ut membra lacertis
oscula dat ligno; refugit tamen oscula lignum.

(*Met.* I, 553–556. sor)

A Délszaki tündér Apollóhoz hasonlóan csókolja meg a Daphne-szerűen mozdulatlan lányt:

55 *Zal.* I, 450–451. sor.

56 Vö. „S ami lesz s ami volt, s ami most van, / én mutatom meg: a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.”
OVIDIUS, *Átv.*, I, 517–518. sor.

57 *Zal.* I, 447. sor.

58 TOLDY, *i. m.*, 42.

59 A mű metapoetikus szerkezetéhez érdemes megjegyezni, hogy a szövegben előforduló metalepszisek – Kárel éneke, vö. HORVÁTH, *i. m.*, 306; Lehel és Árpád buzdító éneke, ill. a gyermek éneke a Huba–Zámir harcra, vö. KISS F., *i. m.*, 18–19 – javarészt ossiani eredetűek szavaikat és történeti elemeiket tekintve.

60 SZERB, *i. m.*, 54.

61 *Zal.* I, 448. sor. Vö. Hadadúr sípjával a *Délszigetből*, amellyel a gyermek a jó és rossz teremtmények fölötti uralmat birtokolja. Vö. VMÖM 4, 394; GERE, „*Hat gim jöve...*”, *i. m.*, 479.

De piros, és kellő, 's már nem bírhatva szerelmét
 Nyájasan átölelé az előtte szemérmesen állót
 'S rózsás szűz ajakán megcsattant isteni ajka.
 Szíve gyönyörködven a' rég keresettben, örömmel,
 És boldogsággal tele volt, de remegve kifejlék
 Karjaiból deli Hajna, 's futott.

(Zal. I, 475–480. sor)

Bodányi Aranka a Délszaki tündér alakját az Ovidius *Metamorphoses*éből ismert Phaeton alakjához hasonlítja.⁶² Phaeton mint előkép segítségével igazolni tudjuk az előbbieken fölvetett apollói párhuzamot, mivel Phaeton Heliosnak, a *nap*nak a fia. Így tehát Helios fia, Phaeton is szorosan kapcsolódik a naphoz, mint Apollo.⁶³

További egyezés található a Délszaki tündér és Apollo története között a tündér utolsó megjelenésekor, amikor az alvó Hajnát megtalálja a folyóparton. Ekkor ugyanis Hajnát egy Hadúr által küldött „Mennyei nemtő” vigyázza, aki megjelenésében földézi a Daphne-történet egyik kulcsfiguráját, Amort.⁶⁴ A Mennyei nemtő külső vonásaiban egy apró gyermeknek tűnik, hasonlóan Amorhoz, fizikai erejében is kisebb, de mégis képes megvédeni az alvó leányt.⁶⁵ Ebben hasonlít az ovidiusi Amorhoz, aki bár termetre és látványra kicsi, s ezért nyilaival nem is tudna vadászni, ahhoz azonban elég erős, hogy végzetes szenvedélyre gyűjtsa Apollót.

A Daphne-történet Apollo és Amor vitájával kezdődik. A szép termetű Apollót boszszantja a gyermeki vonásokkal rendelkező Amor apró nyilának látványa, mivel a nyíl viseléséhez az isten szerint csak neki, Python sárkány legyőzőjének volna elég joga:

„Ej, te garázda kölyök, mi közöd hadi fegyvereinkhez?”
 szól hozzá, „az ilyent a mi vállunk hordja csak illőn;
 mert vadakat s ellenséget mi tudunk vele löni,
 kik, mely szörnyü-hasú tetemét tág térre teríti,
 puffadozó Pythont csak imént vertük le nyilakkal.
 Légyen elég neked az, hogy fáklyád némi szerelmet
 gyűjt itt-ott: a dicsőséget, mi miénk, sose kívánd.”

(Átv. I, 456–462. sor)

‘quid’ que ‘tibi, lascive puer, cum fortibus armis’?
 dixerat: ‘ista decent umeros gestamina nostros,

62 BODÁNYI, *i. m.*, 14.

63 Délszaki tündér csillagot lop apjától, a Hajnaltól vö. Phaeton Helios szekereén. *Zal.* I, 485–501. sor, vö. OVIDIUS, *Átv.* II, 150–318. sor.

64 Toldy a Mennyei nemtőt keleti eredetűnek tartja Tombolival együtt: „[...] napkeleti hévtől keresztülhatva, a' boldog Arábiának minden fűszer illatit lehellik.” *I. m.*, 65–66.

65 Vö. „A' hadak' istene őt bátorrá tette nyilával, / 'S könnyü galambszárnyat vete két karjára segédül.” *Zal.* VI, 426–427. sor. Továbbá: „Ő pedig a' bágyadt lánykát álomba merítvén, / Gyermeki karjaival lágyan ringatva kivitte, / 'S egy patakér mellé letevő puha völgyi füvekre.” *Uo.*, 433–435. sor.

qui dare certa ferae, dare vulnera possumus hosti,
qui modo pestifero tot iugera ventre prementem
stravimus innumeris tumidum Pythona sagittis.
tu face nescio quos esto contentus amores
inritare tua, nec laudes adsere nostras!

(*Met.* I, 456–462. sor)

A nyíl motívuma az eddigiekhez hasonlóan fontos szerepet tölt be a Mennyei nemtő és a Délszaki tündér párbeszédében is, mivel a Hadúrtól kapott nyíl az egyetlen dolog, amivel a Mennyei nemtő képes lenne távol tartani Hajnától a Délszaki tündért.⁶⁶ Annak beszédmódja azonban eltér Apollóétól:

Itten

Elrejté az ezüstját, s így monda szelíden:
„Jaj hol jársz egyedül kedves kis mennyei nemtő?
Itt neked a földön veszedelmes késni sokáig,
Menj el szép gyermek, menj most haza Szellem anyádhoz.”

(*Zal.* VI, 484–488. sor)

„Mégis igen kérek, szép gyermek, menj el anyádhoz.
A szűznek majd én gondját viselem ma helyetted;
Menj szaporán, míg kérek, utóbb is örömmel elűzlek.”

(*Uo.*, 500–502. sor)

Amor a fegyverére hivatkozik, amikor Apollo a termete miatt becsmérli őt: bár nyíla sokkal kisebb Apollóénál, mégis erősebb, mivel képes végzetes szenvedélyt gyújtani:

Mondta Venus fia most: „Mindent átlóhet az íjad,
ám az enyém téged, Phoebus; s valamint tealattad
más mindenki, olyan mélyen vagy a hírben alattam.”

(*Átv.* I, 463–465. sor)

filii huic Veneris 'figat tuus omnia, Phoebe,
te meus arcus' ait; 'quantoque animalia cedunt
cuncta deo, tanto minor est tua gloria nostra.'

(*Met.* I, 463–465. sor)

A Mennyei nemtő szintén a fegyverére, Hadúr nyilának erejére utal, amikor a Délszaki tündér elküldi őt Hajnától:

66 „Ő pedig a földön vala már, s meglátva Hadúrnak / Hangos ezüstját a zúgó hajlatos ágon, / Elrettent, de utóbb levevé, s lelkében azonnal / Biztos erőt érzett. Így ment tova, s völgyi mezőben / Lelte az alvó lányt, s az enyelgő gyermeket.” *Uo.*, 480–485. sor.

„Jól tudom én, hogy erősebb vagy; de te engem elűzni
Mégsem fogsz, ha Hadúr iját kezeimbe szorítom.
Hagyj el azért, szép álmából ne ijeszd föl az alvót.”
Igy szólván ölelé még inkább a deli lánykát.

(Zal. VI, 504–507. sor)

A különbség a két történetben Apollo és a Délszaki tündér alakja között fedezhető föl. Az istenség gúnyolódása ellentétes a tündér higgadt és érett viselkedésével, amely által erejével nem él vissza, és csak akkor távolítja el a nemtőt, amikor az többszöri fölszólításra sem engedi át Hajna őrzését. A Mennyei nemtőt azonban elűzi, mintegy megfosztva őt „nagyobb erejétől”, Hadúr nyilától, ami ellentétes Amor és Apollo vetélkedésével, mivel az ő harcukból Apollo kerül ki vesztesen (bár természetben legyőzi Apollo Amort, az erkölcsi fölény Amore).⁶⁷

Összegzés

Az újonnan elemzett, eddig figyelemre alig méltatott szövegpárhuzamok egyrészt átformálják a korábbi szakirodalom vélekedését, amely szerint a Délszaki tündér karaktere amiatt van jelen a *Zalán futása* szerelmi epizódjában, mert karakterével a szerző önmagát helyezte bele a történetbe.⁶⁸ Másrészt ez rávilágít egy eddig még nem vizsgált szövegelőzményre is, amely kiegészíti a *Zalán futása* részletes filológiai elemzését.

Harmadrészt azonban ez az új szövegelőzmény tájékoztat minket az eposz egyik fontos szereplője, a Délszaki tündér motiváltságáról. Karakterében az ovidiusi, visszautasított Apollo isten karakterét láthatjuk viszont, aki viszonzatlan és kényszerű szerelme miatt pusztulásba kergette Daphnét. Ez a történet körvonalazódik a *Zalán futása* soraiban, azonban egyúttal át is formálódik: a Délszaki tündér és Hajna egyaránt megváltoznak előzménykarakterükhöz képest. Bár a Délszaki tündér és Hajna történetelemének előképe Apollo és Daphne története, a Délszaki tündér nem olyan végletekig erőszakos, ösztönöktől hajtott, vadságában definiálható karakter: szelíd, önmagát háttérbe helyező, önzetlen tettet végrehajtó tiszta szerelmes, akinek saját boldogságánál fontosabb a szeretett lény boldogsága, még ha ez a saját életébe is kerül.⁶⁹ Ugyanez látszik érvényesülni Hajna karakterében: bár a Délszaki tündértől úgy menekül, mintha Daphnéhoz hasonlóan csak az örök szüzességet áhítaná, Etével való viszonyában azonban egy másik aspektus, a kölcsönösség figyelhető meg, amely ígérete lehet az Árpád által megszerzett földek benépesítésének.

67 Gloviczki szerint Apollo és Amor karakterében koncentrálnak Ovidius költői szerepvállalása („a szerelem költője”), ezért jellemző Ovidiusra, hogy a két karaktert néha „fölcseréli” műveiben. *I. m.*, 45–46.

68 Gere szerint a Délszaki tündér motiváltsága a tündér mivoltában rejlik; *Szebb idők, i. m.*, 108. Ezt az állítását azonban nem cáfolják meg az új, Apollo karakterét mint előképet bizonyító szövegrészletek, csupán árnyalják a karakter összetettségét.

69 Gere Zsolt szerint a Délszaki tündérnek amiatt kell elpusztulnia, mert Vörösmarty a tündér karaktert a *Zalán futásában* egyelőre mitikus és nem népies értelemben alkalmazza. *Uo.*, 106.